ROZHLEDY

ČESKÁ A ANGLICKÁ TERMINOLOGIE ZDRAVÍ A PORUCH ZDRAVÍ V HISTORICKO-SPOLEČENSKÉM A KONCEPTUÁLNÍM RÁMCI

ROMAN ADAMCZYK

Opava, Česko

ADAMCZYK, Roman: Czech and English terminology of health and impaired health in historical, societal and conceptual framework. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2021, Vol. 72, No 3, pp. 809 – 820.

Abstract: The present article discusses the terminology of health and impaired health on the platform of present-day medical Czech and medical English against the background of historical developments and current extralinguistic variables. The main objective of this theoretical review is to survey selected issues related to the conceptual-linguistic apparatus of health and ill health in a broader linguistic and social context with an emphasis on Czech and English medical terminologies, respectively. Overall, the content of the article is based on the author's linguistic and teaching experience and draws on available literature. It principally consorts comparative, historical linguistic and conceptual analysis methodology. Health and impaired health terminology in both the Czech and English languages constitutes a complex nominal-adjectival system reflecting conceptual developments conditioned by institutional, historical and societal factors. The terminology exhibits codification tendencies, as well as partial manifestations of vagueness. Despite their shortcomings, health terminology, centred around a solitary term still lacking an unequivocal definition, and the rich classification-based terminology of impaired health constitute the basis of professional medical communication, undergoing continuous developments and endeavours for enhanced precision.

Key words: health, impaired health, terminology, Czech language, English language

1. ÚVOD. CÍLE A METODY

Jedinec i společnost jsou ve svém každodenním fungování velmi často konfrontováni s otázkami zdraví a nemoci. Setkávání s těmito skutečnostmi vedlo historicky k různým způsobům jejich pojmového uchopení a různé realizaci příslušné vyjadřovací reflexe v jednotlivých jazycích. V diachronním a jazykově-srovnávacím pohledu je přitom patrné, že definování různých pojmů souvisejících s danou sémantickou oblastí je velmi různorodé a podléhá změnám vážícím se k individuálním, institucionálním i sociálním faktorům a dobovým paradigmatům.

Cílem předkládané stati je zmapování problematiky pojmově-jazykového aparátu zdraví a nemoci v širším lingvisticko-spoolečenském kontextu s důrazem na terminologii českého a anglického jazyka. Za tímto účelem jsou využity zejména po-

stupy komparativní a historicko-jazykovědné, jakož i prvky konceptuální analýzy zdraví a jeho poruch v širší společenskovědní perspektivě.

2. TEORETICKÁ VÝCHODISKA. ZDRAVÍ A JEHO PORUCHY V POJMOVÉM A JAZYKOVÉM RÁMCI

Zdraví je fundamentální hodnotou lidského jedince i společnosti a každé jeho narušení může v různé míře ovlivnit jak délku, tak kvalitu života. Zatímco v pojmové množině zdraví se setkáváme s jediným prvkem nebo velmi omezenou množinou prvků, oblast narušeného zdraví je daleko komplexnější. Poruchy zdraví jsou konceptuálně i terminologicky rozpracovány do tisíců položek, které disponují svými definicemi, popisy a v odborné sféře i alfanumerickými kódy. Oproti jednomu zdraví (byť variabilně definovanému) tak stojí rozvětvená taxonomie chorob či nemocí a gigantický terminologický aparát, jenž lze podrobit jak nosologickému a klinickému, tak lingvistickému zkoumání.

Důležitost nosné a pokud možno jednotné terminologie zdraví a jeho poruch je patrná v kontextu toho, že slouží i laické i odborné komunikaci v mluvené i psané formě, vedení zdravotnické dokumentace, kodifikaci diagnóz a terapeutických intervencí, výkaznictví, posudkové činnosti, přípravě zdravotnické legislativy a v neposlední řadě k přípravě učebnic, slovníků a monografií v oboru medicíny a v dalších zdravotnických disciplínách. V psaném modu je terminologie významná rovněž v národní a mezinárodní diseminaci odborných článků a dalších profesně významných sdělení. Terminologie jakožto soubor odborných názvů, v tomto případě zejména názvů nemocí, úrazů, disabilit či symptomů a syndromů, je tak základnou pro interpersonální komunikaci tématu, které klade poměrně vysoké nároky na ustálenost, jednotnost a přesnost, jakkoliv ani systém názvosloví nemocí není v rámci přirozeného jazyka zbaven všech redundancí, odchylek a určité míry rozkolísanosti (viz například eponymická vs. deskriptivní pojmenování, která mají stejný denotát – Lou Gherigova choroba – amyotrofická laterální skleróza, Lou Gherig's disease – amyotrophic lateral sclerosis).

V explanaci terminologických základů kteréhokoli oboru, zdravotní vědy nevyjímaje, je potřeba si uvědomit dvojí perspektivu, se kterou k označovaným objektům a jevům přistupujeme – perspektivu psychologicko-logickou, která pracuje s kategorií pojmu, a perspektivu jazykovou, která pracuje s kategorií jazykového znaku (slova a sousloví, jednoslovného a víceslovného termínu). Pojem je psychologickou abstrakcí podstatných (distinktivních) rysů určité výšeče skutečnosti (v krajních případech skutečnosti fiktivní, zejména literární – například anglické *Rapunzel syndrome* – trichofagie – podle pohádkové postavy bratří Grimmů¹). Termín je pak jazykovým

¹ Bratři Grimmové byli vedle své pohádkářské činnosti významnými lingvisty, kteří přispěli k rozvoji germanistiky, obecné lingvistiky, historické lingvistiky a k pochopení hláskových změn.

vehikulem pojmu, tak jak se realizuje v jazykovém úzu daného odborného společenství (Bozděchová, 2009; Poštolková – Roudný – Tejnor, 1983).

Dorozumění o zdraví a jeho poruchách je klíčové v naší všednodennosti, neboť tematicky jsou tyto oblasti společensky i individuálně významné a zdraví patří k prominentním hodnotám lidského jedince. To jsou jen některé z důvodů, proč tvoří časté téma běžného dialogického (mluveného) diskurzu. V profesní sféře je pak po staletí vyvíjen komplexní systém termínů k popisu a odkazování řady patologických stavů (srov. sémantická kategorie ‘člověk a jeho zdravotní stav’ u Bozděchové, 2009), včetně klíčových nosografických (taxonomických) příruček, jakými jsou *Mezinárodní klasifikace nemocí* (MKN, v anglické verzi ICD – *International Classification of Diseases*, jejíž 11. verze má vejít v účinnost roku 2022 i v České republice a má klinický i posudkový význam); *Mezinárodní klasifikace funkčních schopností, disability a zdraví* (v anglické verzi *The International Classification of Functioning, Disability and Health* – ICF); *Diagnostický a statistický manuál mentálních poruch* (DSM, v anglické verzi DSM – *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*) aj. Vývoj terminologického systému poruch zdraví probíhá kontinuálně od počátků lékařské vědy ve starém Egyptě a Mezopotámii, až do technologické éry, která umožnila odhalit, popsat a pojmenovat řadu nových nosologických entit a nadále podléhá cizelování a změnám. Specifika zdravotnické terminologie, včetně nosologické domény, tak svou historičností i současností motivovala řadu badatelů ke zkoumání lingvistické stránky diskurzu zdraví a nemoci (Bozděchová, 2009; Černý, 2012; Panocová, 2017; Dirckx, 1983).

3. TERMINOLOGIE ZDRAVÍ

České slovo *zdraví* je dle expertních výkladů etymologicky odvozeno od protoindoevropského **h₁su-d^hor-uo-* (srov. ruské *zdorovje*) a je příbuzné se sanskritským *dhruvá-*, tedy ‘pevný’ (Derksen, 2008, s. 478). Jiří Rejzek spojuje tento základ per analogiam k latinskému *robustus* = ‘jsoucí z dubového dřeva’ a současně ‘silný, pevný, otužilý’ s putativním indoevropským **su-dor^ho-* s významem ‘jsoucí z pevného dřeva’ (Rejzek, 2012). Sanskritské *dhruvá-* by pak bylo stejného původu jako české *dřevo* či ruské *derevo* (Holub – Lyer, 1992). Taková metaforická konstrukce není ve vývoji jazyka ničím ojedinělým, neboť historicky nacházíme obousměrně řadu přenosů mezi oblastí lidského či zvířecího těla a oblastí věcnou nebo abstraktní (hlavička hřebíku, hlava rodiny, šišinka dle morfologické podoby se šiškou a řada dalších). Užití lexému *zdraví* ve smyslu dobré kondice organismu se datuje minimálně do 14. století (srov. Jančák, 1955) a nelze si nepovšimnout jeho pronikání do slovesa *zdravit(i)*, které v jeho sémanticko-lexikálním (méně již dnes pragmatickém) smyslu spojujeme s přáním dobrého zdraví. Ve svém epochálním lexikografickém díle (*Česko-německý slovník*) v roce 1839 Josef Jungmann vymezuje zdraví (*zdrawj*) jako „stav bezbolestný člověka, v němž každý oud [tj. orgán] k zastávání své služby způ-

sobný jest“ (Jungmann, 1839; pozn. autor) a slovesu *zdraviti* přisuzuje ještě zejména význam ‘činit zdravým’. Devítisvazkový *Příruční slovník jazyka českého*, který vycházel v letech 1935–1957, uvádí definici zdraví, která sjednocuje prvky anatomické, fyziologické (funkční) a harmonické (celostní) normy: „Zdravím rozumíme takový stav tělesný a duševní, při kterém všechny orgány jsou správně vyvinuty, vykonávají správně činnost a pracují v náležitém souladu“ (ČSAV, 1957, s. 241). V uvedených koncepcích nebyl ještě v konceptu zdraví zdůrazňován aspekt sociální, tedy ta komponenta současného vymezení zdraví, která postihuje optimální fungování ve společenských rolích a ve vztahu k mezilidským interakcím, pracovnímu prostředí a dalším nadindividuálním faktorům. K sémantickému rozlišení jednotlivých nuancí zdraví je třeba poznamenat, že převažujícími významy jsou význam čistě abstraktní (zdraví jako obecný stav optimálního bytí lidí, zvířat či rostlin) a význam individuální (zdravotní stav konkrétního jedince – např. *zhoršilo se mu zdraví*).

V anglickém jazyce je *health* zřejmě derivátem protogermánského **hailitho*, ze kterého vzešlo také adjektivum *whole* (celý) a jehož jádrovým významem je ‘celost’² ‘nezraněnost’, v tomto případě ve smyslu tělesné integrity. Nejstarší užití substantiva *health* je předpokládáno již okolo roku 1000 n. l. (Boruchovitch – Mednick, 2002). Jako retrospektivně odvozený protoindoevropský základ tohoto výrazu bývá uváděn kořen *kai-lo*, evokující bezpečí a zdraví (Pokorný, 2002). Staroanglická podoba *hǣlth*, odvozená od *hāl* (celý) substantivním sufixem *-th*, je také příbuzná se soudobým anglickým slovesem *to heal*, tedy ‘hojit, léčit’ (Klein, 1971; srov. Skeat, 2005), které evokuje obnovení celistvosti organismu a plnosti zdraví (řecké *όλος* – *holos*, které je základem termínu *holismus*, nepatří dle soudobého poznání vývoje jazyka mezi etymologické dublety, má však podobný sémantický profil, zahrnující celistvost, úplnost, kompletnost, integritu; Aronson, 2003). Anglické kompozitní *wholesome*, které svou první komponentu odvozuje rovněž od základu *hāl*, má již po staletí význam ‘zdravý, blahodárný, mající morální integritu’. Historicky cenný Wedgwoodův etymologický slovník poukazuje na možnou souvislost *heal* s anglosaským *helan*, které značilo ‘zakrýt’ (Wedgwood, 1872), a to v návaznosti na proces zakrytí rány, který je projevem hojení. Ve významu tělesného zdraví je *health* spolehlivě doloženo od období střední angličtiny, ačkoli lze spekulovat, že obdobný význam byl konceptualizován již mnohem dříve a reflektován v jazyce jako součást jádra slovní zásoby.

Vedle historického (etymologického) přístupu můžeme uplatnit ve vztahu k pojmu *zdraví* a k němu příslušejícím jazykovým formám přístup soudobý, synchronní. *Zdraví* je zejména od druhé poloviny 20. století systematicky definováno

² Kognátní k *health* a *whole* je rovněž anglické sloveso *to hail* = ‘zdravit’ (srov. latinské *salus* = ‘zdravý’, *salutare* = ‘přát zdraví komu, zdraviti’). Starší slovanské *čělovati*, odvozené obdobně od *čěl* (celý), znamenalo jak ‘zdraviti’, tak ‘líbat’ (tak dodnes v ruštině), což naznačuje chápání zdraví jako celosti. Sémilogická souvislost líbání a pozdravu je zřejmě dána starým zvykem pozdravného polibku (Zubaty, 1923).

a redefinováno, přičemž vlivnou se stala především definice WHO (World Health Organisation – Světové zdravotnické organizace) přijatá v roce 1946 a uplatňovaná od roku 1948, která vymezovala zdraví jako „stav úplné tělesné, duševní a sociální pohody, nikoli pouhou nepřítomnost nemoci či vady“ (WHO, 2020a, s. 1). Absolutistický požadavek této definice na „úplnou pohodu“ byl později opakovaně kritizován a byly navrhovány formálně i kritériálně odlišné přístupy ke konceptualizaci zdraví.

Johannes Bircher (2005, s. 335) navrhuje dynamickou definici zdraví, která vychází z naplnění či nenaplnění kontextově zakotveného potenciálu jedince: „Zdraví je dynamický stav prospívání, charakterizovaný tělesným, duševním a sociálním potenciálem, který naplňuje životní potřeby adekvátně k věku, kultuře a osobní odpovědnosti.“ Západní ekonomicky orientované přístupy naopak volají po definicích odpovídajících koncepci ‘value-based care’, tedy péče zaměřené na hodnotu a efektivitu (nejedná se v tomto případě o hodnotu ve smyslu humanistické axiologie, ale o hodnotu ekonomickou v poměru efekt : vynaložené prostředky; srov. Hospodářské noviny, 2018). O takové pojetí zdraví usilují například I. Badash, N. P. Kleinman a S. Barr et al. (2017, s. 7), když za zdraví považují „celostní stav tělesné, duševní a sociální prosperity podporovaný integrovaným a technologicky vyspělým systémem individualizovaným pro komplex pacientových zdravotních potřeb, včetně prevence nemocí a managementu nežádoucích stavů, komorbidit, komplikací a jedinečných okolností pacienta“. Přes ekonomický podtext definice je jasné její volání po individualizovaném přístupu, který přináší měřitelné benefity pro zdraví jedince.

Vícevrstevnost pojmu *health* (zdraví) a jeho sociální konstruování diskutuje Mildred Blaxterová (2010). Dle sociologicko-sémantické analýzy Blaxterové, která se opírá o rozsáhlé empirické šetření, lze identifikovat osm aspektuálních sémantických přístupů ke zdraví, které zahrnují mj. zdraví jako „ne-nemoc“ (nepřítomnost nemoci), zdraví jako funkci (schopnost vykonat určitou činnost nebo práci), zdraví jako homeostázu, zdraví jako status aj. (Blaxter, 2010; srov. Slováčková, 2008). V duchu této analýzy a s přihlédnutím k pokračujícím diskuzím ke konceptuálně-sémantickému vymezení zdraví je možné konstatovat, že individuální i institucionální uchopení tohoto pojmu a jeho jazykových ztvárnění je v zásadě velmi variabilní a nese v sobě významný prvek vágnosti, která sice nebrání běžné funkci komunikaci, ale komplikuje odborný terminologický, klinický a forenzní diskurz, jakož i jednotlivé snahy některých nadnárodních organizací (WHO). Z lingvistického hlediska je ovšem vágnost inherentní vlastností přirozených jazyků a výrazivo týkající se zdraví a nemoci z tohoto pravidla není vyňato³ (Égré – Klinedinst, 2011), jakkoli precizace *zdraví* jako odborného výrazu (termínu) v kontextu zdravotní péče je nadále cílem řady odborných studií, které v pozitivistické snaze o objektivní vymezení

³ Srov. například vágnost výrazu *young* (mladý) a řady dalších, jejichž hranice jsou velmi neostře ohraničené.

pojmu a snaze o zjednotnění komunikace hledají cesty k „bypassu“ přirozené mlhavosti pojmového aparátu a lexika konkrétních jazyků.

4. TERMINOLOGIE PORUCH ZDRAVÍ

Poruchami zdraví můžeme rozumět veškeré stavy, které se odchyľují od (jakkoli vágního) konceptu „optimálního zdraví“ a s ním spojeného adaptivního fungování jedince v přírodním a společenském prostředí. Laické a analogicky i odborné názvosloví poruch zdraví je v české i anglické slovní zásobě zastoupeno poměrně pestrout škálout výrazů s různými sémantickými nuancemi – *neduh*, *nemoc*, *choroba*, *onemocnění*, *porucha* (sensu stricto), *morbus* (latinská přejímka – v ustálených spoje-ních jako je *morbus Crohn*), *postižení*; *disease*⁴, *illness*, *sickness*, *disorder*, *impairment* (sensu stricto), *ailment*, *malady*, *affliction*, *condition*, *disability*. Vstoupíme-li do více specifické roviny, můžeme k sémantickému poli poruch zdraví přiřadit výra-zy jako *syndrom*, *zranění*, (*vrozená*) *vada*, *dysfunkce* (funkční narušení), *léze* (struk-turní poškození), *patologie*, v angličtině pak analogické *syndrome*, *injury*, *congeni-tal disease/abnormality* či též *birth defect*, *dysfunction*, *lesion*, *pathology* a v další úrovni pak tisíce specifických položek, jak je zachycuje klinická tradice a základní sada kodifikačních příruček, v čele s *Mezinárodní klasifikací nemocí* (MKN), která je klíčovým terminologicko-klinickým a forenzním vodítkem připravovaným exper-ty Světové zdravotnické organizace (WHO). Dosud platná 10. verze MKN čítá asi 68 000 jedinečných kódů a k nim příslušejících (zpravidla víceslovných) terminolo-gických označení poruch zdraví.

V rámci procesu intelektualizace jazyka dochází k precizování a diferencování významu různých jazykových forem (vehikul) a k tvorbě forem nových (neologiz-mů). V pojmosloví poruch zdraví tak došlo v rámci rozmachu teoretických prací v posledních dekáдах 20. století k pokusům o sémantickou diferenciaci *choroba* – *nemoc* – *onemocnění*, která odpovídá anglickému *disease* – *illness* – *sickness*. Tato difference souvisí se silnou pozicí anglického jazyka jako mezinárodního jazyka vědy a spolu s dalšími silnými kulturně-pojmovými trendy v oblasti medicíny a zdra-votní péče přichází do Evropy ze severoamerického kontinentu, případně různých platforem WHO.⁵ Uvedené terminologicko-pojmové inovace vznikají zčásti jako důsledek individuální publikační činnosti, zčásti pak pod vlivem autoritativních in-stitucí typu CDC (Centers for Disease Control, Střediska pro kontrolu nemocí), FDA (Food and Drug Association, Úřad pro kontrolu potravin a léčiv), AMA (American Medical Association, Americká lékařská asociace), APA (American Psychological

⁴ Anglické *disease* (choroba) je vystavěno z negativního latinského prefixu *dis-* (= ‘ pryč’) a ang-lického *ease* = ‘snadnost, pohoda’ (zřejmě ze starofrancouzského *aise*), značí tedy ‘chybění [životní] snadnosti, pohody’. Jde o privativní antonymum k *ease* (srov. Brüssow, 2013).

⁵ Recepce triády *choroba* – *nemoc* – *onemocnění* v českém prostředí se ukazuje ze strany klinických pracovníků jako velmi zdrženlivá. Daná distinkce je tak omezena spíše na akademicko-teoretické statí.

Association, Americká psychologická asociace) apod., které vnášejí do medicíny nové prvky pojmové, terminologické, ale i etické (např. etické kodexy různých profesí, regulace názvosloví a výzkumu léčiv).

V anglické pojmoslovné triádě zavedené Andrewem C. Twaddlem v 60. letech minulého století (Twaddle, 1968) je designát *disease* (choroba) přiřazen označení (diagnostikovaného) chorobného procesu v organismu, tedy patologii na úrovni biologických struktur a funkcí, zejména z perspektivy lékaře; *illness* označuje individuální prožitek ne-moci pacientem, včetně subjektivních symptomů v somatické a psychické rovině; *sickness* pak je referentem sociálního komplexu obklopujícího chorobou postiženého jedince, včetně reakcí okolí, reakcí pacienta v sociálním prostředí, pracovní neschopnosti a invalidity apod. (Wikman – Marklund – Alexanderson, 2005). A. Wikman, S. Marklund a K. Alexanderson empiricky stanovili, že uvedená triáda anglických termínů má v úzu uživatelů poměrně malé sémantické překryvy, což může svědčit pro jejich užitečnost a opodstatnění dané terminologické difference. Laické i odborné užití však podléhá velké variabilitě a, jak dokládá Kenneth M. Boyd (2000), řada takových termínů a podkladových pojmů je velmi vágní, obtížně uchopitelná a určovaná individuální zkušeností a hodnotovými atribucemi. Dle Boyda je podstatou problému to, že je obtížné transformovat širokou škálu individuálních percepce (ich-forem) na „nestrannou“, vědeckou a objektivizovanou *er-formu*. V tomto pohledu může být zavádění dalších sofistikovaných termínů v označení narušeného zdraví i kontraproduktivní. Na epistemologické a normativní potíže ve vymezování základních pojmů při absenci obecné teorie zdraví poukazuje též B. Hofmann (2002). Intelektuální rozlišení termínů *disease*, *illness* a *sickness* předcházelo snahám Světové zdravotnické organizace kodifikovat v 80. letech 20. století jinou konceptuálně-terminologickou triádu – *impairment*, *disability* a *handicap* (*vada* – strukturní či orgánové poškození, *disabilita* – funkční omezení či omezení určité schopnosti či aktivity, *handicap* – znevýhodnění a narušení sociální role, zejména v porovnání s vrstevníky; Susser, 1990).

Ačkoli nosnou složkou termínů jsou v drtivé většině případů podstatná jména (substantiva), nejde vždy o samostatně stojící substantivum, ale mnohdy o rozvitou konstrukci s přídavným jménem. Adjektivní specifikace (deskriptor) poruch zdraví je založena na hodnocení různých aspektů poruchy a může se týkat: a) intenzity (*mírný* – *mild*, *středně těžký* – *moderate*, *závažný* – *severe*, *invalidizující* – *debilitating*, *devastující* – *devastating*), b) doby trvání (*akutní* – *acute*, *subakutní* – *subacute*, *chronický* – *chronic*, *celoživotní* – *life-long*), c) kombinované intenzity a doby trvání (*fulminantní* – *fulminant*, *foudroyantní* – *foudroyant*), d) sociálního hodnocení (*stigmatizující* – *stigmatized*), e) rozsahu (*místní* – *local*, *systémový* – *systemic*, *generalizovaný* – *generalized*), f) specifčnosti či nespecifčnosti (*specifický* – *specific*, *nespecifický* – *non-specific/unspecified* – tak v MKN/ICD), g) roviny aflikce (*mentální/duševní* – *mental*, *tělesný/somatický* – *physical/somatic*), h) interpretace příčiny (kauzálně-etnologického popisu či výkladu – např. *traumatický* – *traumatic*, *infekční* – *infectious*, *virový* – *viral*,

bakteriální – *bacterial*, parazitární – *parasitic*, idiopatický – *idiopathic*, autoimunní – *autoimmune*, zánětlivý – *inflammatory*), i) progresu a průběhu (*stabilní* – *stable*, *progredující* – *progressive*, *relabující* – *relapsing*, *recidivující* – *recurrent*, *remitující* – *remitting*), j) vnějších projevů či jejich absence (*manifestní* – *manifest*, *asymptomatický* – *asymptomatic*), k) způsobu získání (*vrozený* – *congenital/inborn*, *získaný* – *acquired*, *pohlavně přenosný* – *sexually transmitted*, *nosokomiální* – *nosocomial*), l) ohrožení pacienta na životě a prognózy (*benigní* – *benign*, *maligní* – *malignant*, *smrtný* – *fatal/lethal*, *život ohrožující* – *life-threatening*), m) postižené populace dle věku nebo jiného kritéria (*pediatrický* – *p(a)ediatric*, *geriatrický* – *geriatric*, *senilní* – *senile*), n) disciplíny, do které porucha zdraví spadá, respektive orgánových systémů, které postihuje (*neurologický* – *neurologic*, *psychiatrický* – *psychiatric*, *interní* – *internal/medical*, *gastrointestinální* – *gastrointestinal* a řada dalších), o) fáze nemoci (*presymptomatický* – *presymptomatic*, *prodromální* – *prodromal*, *pokročilý* – *advanced*, *terminální* – *terminal*), p) hierarchie či kauzálního řetězce (*primární* – *primary*, *sekundární* – *secondary*, *oportunní* – *opportunistic*), q) léčitelnosti a reakce na léčbu (*vyléčitelný* – *curable*, *léčitelný* – *treatable*, *neléčitelný* – *intractable*, *nevléčitelný* – *incurable*, *refrakterní* – *refractory*, *resistentní* – *resistant*).⁶

Spojení adjektiva se substantivem má v analytické angličtině i spíše syntetické češtině dvojí povahu – jedná se buď o ustálený (a často formálně zavedený) výslovný termín (např. *sexually transmitted diseases* – *pohlavně přenosné nemoci*), nebo o volnější spojení charakteru ad hoc kolokace (*progressive weight loss* – *postupující ztráta hmotnosti*). Přechod mezi oběma kategoriemi je však poměrně plynulý, respektive řada adjektiv může plnit funkci jak v petrifikovaném a (lexikálně i klinicky) kodifikovaném výslovném termínu, tak ve volnějším slovním spojení (srov. *benign prostatic hyperplasia* – *benigní hyperplazie prostaty* vs. *benign skin growth on the face* – *benigní výrůstek na obličeji*).

Důležitost terminologického podchycení poruch zdraví a dalších medicínských témat byla docenována již v minulých staletích, kdy vznikaly významné klasifikace léčivých bylin, taxonomie anatomického pojmosloví a v dílčím rozsahu také pokusy o systematickou klasifikaci nemocí. Prvním takovým rozsáhlým pokusem byly příručky François Bossierae de Lacroix *Nouvelles classes de maladies* (1731) a *Nosologia methodica* (1763) (Hess – Mendelsohn, 2014). Moderní mezinárodní snahy pak vyvrcholily v roce 1893 seznamem příčin úmrtí vytvořeným z iniciativy Mezinárodního statistického institutu a na něj navazující *Mezinárodní klasifikací nemocí*, vydávanou v nových revizích od roku 1948 Světovou zdravotnickou organizací (WHO, 2020b). Limitujícím faktorem užitelnosti zavedených klasifikací je fakt, že procházejí změnami v důsledku měnícího se poznání a vývoje konceptualizace

⁶ V anglickém *ill health*, které působí na českého mluvčího paradoxně, nejde o význam ‘nemocné zdraví’, jak by se při doslovném překladu mohlo zdát, ale o uplatnění významového odstínu adjektiva *ill* ve smyslu ‘špatný’, jde tedy o ‘špatné zdraví’.

(epistemologický pohled), jakož i skutečnost, že podléhají vlivu určitých institucionálních tlaků a ne vždy odrážejí realitu prožívanou pacientem (sociální pohled). Snad i z toho důvodu se ozývají hlasy preferující takzvané „nosologické kontinuum“ (popis symptomů a zátěže z nich plynoucí⁷) a rezignující na parcelování nemocí/chorob podle stávajících terminologicko-klasifikačních systémů (často mísících etiologická, syndromologická a tradičně historická/eponymická kritéria), které z původních anglických verzí našly cestu do velké části světa a staly se společensky přijatou daností nejen v anglosaských zemích.

5. ZÁVĚR

Terminologie zdraví a různých forem jeho narušení představuje nosnou jazykovou základnu pro klinické posuzování (diagnostiku) a popis stavu pacienta. V českém i anglickém jazyce je přes jejich typologickou odlišnost komponována zejména ze substantivních a adjektivních prvků a jejich kombinací a kodifikována v zavedených příručkách pro obecnou nebo oborovou klasifikaci nemocí. Příslušné termíny se liší mírou obecnosti, respektive specifičnosti, a vedle přímého klinického významu mají význam posudkový, forenzně-právní a sociální.

Substantivní termíny označující poruchy zdraví bývají často doplňovány adjektivní specifikací, která tvoří základ víceslovných termínů, nebo je součástí volnějších kolokačních spojení. Přes veškeré snahy o precizování zůstávají termíny jazykovými znaky přirozeného jazyka, a tudíž nesou v sobě v některých případech nezanedbatelnou míru vágnosti (což se markantně projevuje u pojmu *zdraví* a odpovídajících jazykových vyjádření). Mezijazykově pak v terminologii poruch zdraví nacházíme mezi angličtinou a češtinou zpravidla vyhovující ekvivalenty (zejména v důsledku masivní kodifikace na nadnárodní úrovni, jako je tomu v případě *Mezinárodní klasifikace nemocí*).

Moderní klasifikace nemocí, budované na uvedených terminologických základech a plnící řadu výkazních, klinických, sociálních a dalších funkcí vyšly ve velké většině z prvotních anglicky psaných edicí a jsou překládány do dalších jazyků. Jejich institucionalizovaný vývoj je provázen řadou terminologických a nosologických diskuzí a soupeří se zcela odlišnou koncepcí nosologického kontinua, která odhlíží od parcelace poruch zdraví, jak ji nastolila snaha západní vědecké medicíny o objektivizaci komplexu fyziologické dysfunkce/strukturní vady, a akcentuje subjektivní, fenomenologický prožitek člověka-pacienta v jeho sociálním prostředí.

Bibliografie

ARONSON, Jeff: Wholly, holy, holey. In: *British Medical Journal*, 2003, sv. 326, č. 7385, s. 392.

⁷ Viz např. *Psychiatry Advisor*, 2019.

BADASH, Ido – KLEINMAN, Nicole P. – BARR, Stephanie – JANG, Julie – RAHMAN, Surayia – WU, Brian W.: Redefining Health: The Evolution of Health Ideas from Antiquity to the Era of Value-Based Care. In: *Cureus*, 2017, roč. 9, č. 2, s. 1–7.

BIRCHER, Johannes: Towards a Dynamic Definition of Health and Disease. In: *Medicine, Health Care, and Philosophy*, 2005, roč. 8, č. 3, s. 335–341.

BLAXTER, Mildred: *Health (Key Concepts)*. 2nd ed. Cambridge: Polity Press 2010. 176 s.

BORUCHOVITCH, Evelyn – MEDNICK, Birgitte: The Meaning of Health and Illness: Some Considerations for Health Psychology. In: *Psico-USF*, 2002, roč. 7, č. 2, s. 175–183.

BOYD, Kenneth M.: Disease, Illness, Sickness, Health, Healing and Wholeness: Exploring Some Elusive Concepts. In: *Medical Humanities*, 2000, roč. 26, č. 1, s. 9–17.

BOZDĚCHOVÁ, Ivana: *Současná terminologie: se zaměřením na kolokační termíny z lékařství*. Praha: Karolinum 2009. *Acta Universitatis Carolinae. Philologica. Monographia*, 158. 270 s.

BRÜSSOW, Harald: What is Health? In: *Microbial Biotechnology*, 2013, roč. 6, č. 4, s. 341–348.

ČERNÝ, Miroslav: *Discourse of Medicine Revisited: On Conveying Empathy and Trust in English Medical Consulting*. Ostrava: University of Ostrava 2012. 304 s.

ČSAV (Československá akademie věd): *Příruční slovník jazyka českého*. Praha: ČSAV 1957. 9. svazek, Díl VIII., Zaráběti – žžonka. 1120 s.

DERKSEN, Rick: *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden Indo-European etymological dictionary series, vol. 4. Leiden: Brill 2008. 726 s.

DIRCKX, John H.: *The Language of Medicine, Its Evolution, Structure and Dynamics*. 2nd ed. New York: Praeger 1983. 206 s.

ÉGRÉ, Paul – KLINEDINST, Nathan (eds.): *Vagueness and Language Use*. London: Palgrave Macmillan 2011. 319 s.

HESS, Volker – MENDELSON, Andrew: Sauvages' Paperwork: How Disease Classification Arose from Scholarly Note-taking. In: *Early Science and Medicine*, 2014, roč. 19, č. 5, s. 471–503.

HOFMANN, Bjørn: On the Triad Disease, Illness and Sickness. In: *Journal of Medicine and Philosophy*, 2002, roč. 27, č. 6, s. 651–673.

HOLUB, Josef – LYER, Stanislav: *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. 4. vyd. Praha: SPN 1992. 483 s.

HOSPODÁŘSKÉ NOVINY: Platby jen za léčbu, která pomáhá. Příloha Hospodářských novin 29. 6. 2018. *Deník Hospodářské noviny*, 29. 6. 2018. Vyd. *Economia, a.s.* Dostupné také z: https://szpcr.cz/wp-content/uploads/2018/06/Priloha_HN_29.6.2018_zdrav.pdf.

JANČÁK, Pavel: Lidové pozdravy typu „zdrávi byli“. In: *Naše řeč*, 1955, roč. 38, č. 9–10, s. 270–274.

KLEIN, Ernest: *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam: Elsevier Publishing 1971. 844 s.

PANOCOVÁ, Renáta: *The Vocabulary of Medical English: A Corpus-based Study*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing 2017. 190 s.

POKORNY, Julius: *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*. 4. Aufl. Bern: Francke 2002. 465 s.

POŠTOLKOVÁ, Běla – ROUDNÝ, Miroslav – TEJNOR, Antonín: O české terminologii. Praha: Academia 1983. 132 s.

PSYCHIATRY ADVISOR. Symptom-Based Continuum Perspective May Better Evaluate Real-World Functioning. New York: Psychiatry Advisor 2019. Dostupné na: <https://www.psychiatryadvisor.com/home/schizophrenia-advisor/symptom-based-continuum-perspective-may-better-evaluate-real-world-functioning/> [Cit. 11. 07. 2019].

REJZEK, Jiří: Český etymologický slovník. Voznice: Leda 2012. 752 s.

SKEAT, Walter W.: A Concise Etymological Dictionary of the English Language. Mineola: Dover Publications 2005. 832 s.

SLOVÁČKOVÁ, Zuzana: Zdraví – historie a současnost. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada psychologická. Ed. Z. Slováčková. Brno: Masarykova univerzita 2008, s. 85–97.

SUSSER, Mervyn: Disease, Illness, Sickness; Impairment, In: Disability and Handicap. In: Psychological Medicine, 1990, roč. 20, č. 3, s. 471–473.

TWADDLE, Andrew C.: Influence and Illness: Definitions and Definers of Illness Behavior among Older Males in Providence, Rhode Island. Dissertation. Providence: Brown University 1968. 312 s.

WEDGOOD, Hensleigh: A Dictionary of English Etymology. 2nd ed. London: Trübner and Co. 1872. 830 s.

WHO: World Health Organisation Basic Documents. Constitution of the World Health Organisation. 49th ed. Geneva: WHO 2020a. Dostupné na: https://apps.who.int/gb/bd/pdf_files/BD_49th-en.pdf [Cit. 23. 08. 2020].

WHO: World Health Organisation History of ICD. Geneva: WHO 2020b. Dostupné na: <https://www.who.int/classifications/icd/en/> [Cit. 23. 08. 2020].

WIKMAN, Anders – MARKLUND, Staffan – ALEXANDERSON, Kristina: Illness, Disease, and Sickness Absence: An Empirical Test of Differences between Concepts of Ill Health. In: Journal of Epidemiology & Community Health, 2005, roč. 59, č. 6, s. 450–454.

ZUBATÝ, Josef. Zdraviti, pozdraviti. In: Naše řeč, 1923, roč. 7, č. 2, s. 33–42.